

Мұхамеджанов К.

Бұл – біздің соңғы мүмкіндік/Камалтин Мұхамеджанов // Орталық Қазақстан.-2001.-16 мамыр

Балқаш көлі бүкіл жер шарындағы аса ірі көлдердің қатарына жатады. Бұл су қоймасы біздің республикамыздың аса ауқымды аймағындағы экологиялық жүйенің барлық түрін (атмосфера, топырақ қабаты, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі және басқалар) қамтып отыр. Оған қоса біздің облыс үшін бұл су қоймасының мәніне баға жетпейді.

Су ресурсының және пайдалы қазбаларының байлығы Қарағанды облысына қарайтын көлдің солтүстік жағалауында өнеркәсіптік кешен салуға алғышарт болды. Мұнымен бірге Балқаш көлін өнеркәсіптік игеру қоса жүргізілді. Сөйтіп, оның қазіргі өндірістік ауқымында құрамына Қоңырат және Саяқ кеніштері кіретін Балқаш кен-металлургия комбинатының алатын орны ерекше. «Қазақмыс» корпорациясына қарасты Балқаш жылу-электр орталығы, «Балқашбалық» АҚ, «АБС-Балқаш» мемлекеттік республикалық корпорациясы, сол сияқты Приозерск қаласы мен оның инфрақұрылымдары да бар.

Өткен жылы меншіктің барлық түріндегі кәсіпорындар мен ұйымдар және жеке құрылыс салушылар Балқаш аймағы бойынша 346,7 млн. теңге инвестициялық қаржы игерді.

Балқаш көлінің экологиялық жүйесінде су деңгейінің төмендеп кету күрделі мәселе туғызып, көлдің тиімді табиғи гидрологиялық, гидрохимиялық және гидробиологиялық режимін бұзуға әкеліп соқтырды. Көптеген су қоймаларын (Қапшағай және басқалар) салу үшін Іле өзенінің ағысын негізсіз реттеу, толып жатқан суару жүйелері мен каналдар салу, осы гидрожүйелердегі су ағысының бұзылуы көлдің табиғи су балансын бұзуға әкеліп соқтырды. Соның салдарынан көлдің деңгейі кейінгі жылдары тіпті төмендеп кетті (Ең төменгі деңгей 341 метр болуы қажет болса, 1999 жылғы жазда ол 341,75 метрге жеткен). Орта есеппен алғанда су деңгейі 3 метрге төмендеп, тұз құрамы, яғни судың минералдануы екі есеге жуық артқан.

Осылардың барлығы қазіргі кезде өсімдік және жануарлар дүниесінің, балықтың түр-түрі мен санының мүлде азайып кетуіне әкеліп соқтырды, климат жағдайына да әсер етті. Көлдің жағалауындағы өсімдіктерге орасан зиянын тигізді. Егер Қытай жағы Іле өзенінің суын өздеріне бөліп алатын болса, онда бұл кері процесс одан сайын қиындай түспек. Сондықтан да Қазақстан мен Қытай шекарасынан өтетін өзендерге қатысты мемлекетаралық келісімге қол қою шарасын тезірек қолға алу керек.

Бұл процесс су қоймасының шаруашылық бағасы мен оның мәні айқындалмай тұрған кезде басталған еді. Көлдің экологиялық жүйесіне қажетті деңгейде бақылаудың және мониторингтің жоқтығынан Балқаш-Іле бірыңғай табиғи кешеніндегі экологиялық жүйенің мәні айқындалмай қалған. Соған орай көлдің құқықтық мәртебесі заң тәртібімен белгіленбеген.

Егер біз Балқаш көлінің реттеуші мәні оның режим деңгейіне тікелей қатысты дейтін болсақ, онда бірінші кезекте, ең қысқа мерзімде, кезек күттірмейтін шара ретінде ең төменгі деңгейден — Балтық жүйесі бойынша 341 метрден төмендетпей ұстап тұрудың тетігін табуымыз қажет. Және де осы ең соңғы деңгей мөлшерінде тұрақты ұстап тұра алғанымызбен ол су қоймасының экологиялық жүйесіндегі қорғану-қалпына келтіру міндетін қамтамасыз ете алмайтын болғандықтан, бұдан әрі гидрогеологиялық режимді қалпына келтіру жөніндегі кешенді шараны қабылдау керек. Сонда ғана Балқаш-Іле табиғи кешенінің бұзылған экологиялық жүйесін қалпына келтіре аламыз.

Балқаш көлі мен оның маңындағы аймақтардың экологиялық жүйесіне осындағы кәсіпорындар мен Сарышыған әскери полигонын пайдаланудың техногендік қызметі зиянды әсерін тигізуде. Әсересе, Балқаш жағалауының біздің облысқа кіретін солтүстік аймағы техногендік әсерге көбірек ұрынып отыр.

Көлдің солтүстік аймағын ластандырушы ең үлкен көз Балқаш кен-металлургия комбинаты. Комбинаттың мыс зауыты, байыту фабрикасы, түсті металл өңдеу зауыты, жылу-электр орталығы, тағы басқа қосалқы өндірістік буындары ондаған жылдар бойы көлге ластанған, тазаланбаған ағын суын жіберіп келеді. Көлге тұзды су мен ауыр металдар қосылуын тоқтату мақсатында комбинат тоғандары арқылы қайталама су көздерін тазалаудың кешенді шараларын жүзеге асыруда. Мұның өзі судың сапалық құрамын жақсартуға жағдай жасайды.

Балқаш көлінің солтүстік жағалауының атмосфералық ауасын БКМК көп жыл бойы өзінің күкіртті ангидридмен ластау үстінде. Бұл қазір ғана туындап отырған мәселе емес. Ол Балқаш комбинатындағы ауаны қорғау жұмысының тиімсіз жүргізілуінің салдары.

Комбинаттың ластаушы заттарды шығаруын қысқарту және облыс бойынша санитарлық деңгейге жету мақсатында «Балқаш кен металлургия комбинатының қызметіндегі экологиялық бағдарлама» жасалды. Оған БКМК-дан шығатын қалдық газдарды бейтараптандыратын қондырғы салу жөніндегі кешенді шаралар енгізілді. Бағдарламаның сметалық құны 4 млрд. теңгеден астам, оны игеру 4 жылға жоспарланған. Қазіргі күнге дейін оның 1,5 млрд. теңгесі ғана игерілді. Күкіртті ангидридті бейтараптандыру жөніндегі тәжірибелік-өнеркәсіптік қондырғының жобасы орындалды. Әк тастарын өндіріп, оны күкірт газын бейтараптандыруға қолдану үшін Сарықұм кенішінің құрылысын салу жөнінде жұмыстар жүргізілді.

Балқаштың солтүстік жағалауының табиғатын басты пайдаланушы кен-металлургия комбинаты тудырып отырған экологиялық мәселелерді шешіп, көлдің техногендік ластану дәрежесін төмендету үшін «Қарағанды облысының 1999-2001 жылдары экологиялық жағдайын сауықтыру» бағдарламасы жасалып, жұмыс істеліп жатыр. Онда Балқаш аймағындағы табиғат қорғау шаралары қамтылған. Егер ол шара жүзеге асырылса, көптеген мәселелер шешіліп, экологиялық жағдай біршама жақсара түсер еді.

Сарышыған әскери полигонына қатысты да көптеген жұмыстар бар. Бірақ

қазіргі кезде біздегі ақпараттың шектеулі болуына байланысты оның ықпалына, бұл объектінің пайда болғаннан бергі барлық кезеңінде Балқаш өңірінің табиғатына қаншалықты зиян келтіргеніне нақты баға бере алмай отырмыз. Сондықтан да полигонның ықпалынан бүлінген аймақтарда кешенді сауықтыру және қалпына келтіру шараларын жүргізу әзірше мүмкін емес.

Бұл мәселені шешу үшін Қазақстан Республикасының табиғат қорғау жөніндегі заңнамаларындағы полигон мен табиғат қорғау органдары арасында белгіленген қарым-қатынасқа сәйкес Ресей-Қазақстан арасында келісім жасалып, ол қабылдануы қажет. Мұндай келісімді қабылдау полигон қызметінің айналадағы ортаға, оның ішінде Балқаш көлінің экологиялық жүйесіне кері әсерін анықтауға және оны азайту жөніндегі шаралар жүргізуге мүмкіндік берер еді.

Балқаш-Іле экологиялық жүйесінде байқалған табиғат қорғау заңын бұзу аймақтағы қоршаған ортаның жағдайын нашарлатуға әкейіп соқтырды. Келешекте бұлай жалғаса берсе жағдайдың мүлде құлдырап кетуі ғажап емес. Ол халықтың қалыпты өмір сүру деңгейін елеулі дәрежеде төмендетуге әкеліп соқтырады. Яғни, «Мұндай бірегей көл келешекте бола ма, жоқ құрып кете ме?» деген сұрақты төтесінен қоюға тура келеді. Өйткені ол Арал тағдырын айна қатесіз қайталап, республикамыздың орталық өңіріндегі ауқымды аймақта тіршілік көзінің құрып кететіндігіне күмән келтірмейді.

Балқаш көлінің мәселесін кешенді шешу — күрделі процесс. Олар көптеген факторларға, оның ішінде Балқаш-Іле жүйесіндегі су ресурстарын басқарудың ұйымдық-құрылымдық схемасына — Балқаш көлінің ластануының мониторингіне және оның бассейніндегі шаруашылық қызметті реттеуге тікелей қатысты.

Қазіргі уақытқа дейін Балқаш көлінің суының ластануына үш облыстың (Алматы, Қарағанды, Жамбыл) айналадағы ортаны қорғау басқармасы бақылау жасап келеді. Геологиялық тіршілікті бақылау және биоресурстарды, оның ішінде балық қорын қорғауды жуырда ғана құрылған биоресурстарды қорғау жөніндегі Балқаш аймақтық мемлекеттік мекемесі жүзеге асырады. Балқаш көлінің барлық бассейндері бойынша су тұтынудың бекітілген көлемі бойынша су ресурсын бөлумен Балқаш-Алакөл бассейнінің су шаруашылығы басқармасы айналысады. Аталған органдардың осы аймақтағы табиғат қорғау қызметін басқарудың тек бір ғана мәселесін шешуге мүмкіндігі бар.

Балқаш көлінің тағдырына қатысты мәселелерді одан әрі шешу үшін су айдынының нормативтік-құқықтық базасын анықтау жөніндегі бастамада арнайы ғылыми-зерттеу бағдарламасын жасауға және оны жүзеге асыруға дейінгі ұзақ мерзімдік су деңгейін белгілеу жұмысын жүргізу басты мақсат болып табылады. Бұған көлдің белгіленген гидрогеологиялық қалпына келтіру жөніндегі ұйымдық-техникалық кешенді жұмыстарының орындалуын бақылау, үкімет деңгейіндегі мемлекеттік құрылымдар ұйымдастыру қажеттігіне кіреді.

Мақсатты түрдегі тұрақты қаржыландырыусыз Балқаш көлінің экожүйесін

қалпына келтіру және қалыпты өмір қызметін қамтамасыз ету мүмкін емес. Біздің ойымызша бұл мақсатқа қаржы әртүрлі көздерден жиналуға тиіс. Бұлар — бюджеттік қаржы, сол сияқты экологиялық қорлар қаржысы, инвестиция тарту, халықаралық қорлар мен ұйымдардың демеушілік көмегі, ең ақыры мемлекетаралық қаржылай көмек. Бұл қаржылар осы мақсатқа құрылған арнайы қорларға жиналып, қатаң түрде осы іске пайдаланылуы қажет. Әрі бұл қордың қалай орындалып жатқ-андығы туралы кеңінен хабарланып отыруға тиіс. Алдағы уақытта осы қордың негізінде экологиялық банк құру мәселесін де қарастыруға болады.

Біздің бұл әрекетіміз Қазақстанның кәусары саналатын бірегей көлді сақтап қалу жөніндегі соңғы әрекеттер. Сондықтан да оны мүмкіндігінше жүзеге асыруымыз қажет.

(Республикалық «Табиғат» экологиялық апталығынан аударылды. 2000 жыл, жеп-тоңсан).